

УДК 1(091)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.40.10>

СЕМАНТИЧНІ ВИМІРИ ПОНЯТТЯ «ПРИРОДА» У ФІЛОСОФІЇ Р.В. ЕМЕРСОНА

Ганна Лебєдєва

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра історії філософії
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна*

У статті розглядається полісемантичність поняття «природа» у роботах американського філософа Ральфа Волдо Емерсона. Ральф Волдо Емерсон – один із найвідоміших американських філософів XIX ст., один із засновників філософського руху трансценденталізму в Америці, представник американського романтизму в літературі та впливовий політичний філософ у напрямі аболіціонізму, а також есеїст, письменник, поет. Р.В. Емерсон починає свій професійний шлях як духовний служитель – священник новоанглійської церкви уніатів, але згодом вибирає зовсім інший шлях – шлях вільного мислителя та публічного лектора. Важливою темою його роздумів стає самопізнання людини, пошук людиною власної природи. Через те, що для людини є необхідним прислухатися до себе, Р.В. Емерсон торкається і критики устрою суспільного життя та конформізму у соціумі, що затьмарює в людині її прагнення до самопізнання, тому важливою практикою для Р.В. Емерсона є практика усамітнення з природою. Подібна настанова є характерною і для трансценденталізму загалом. Водночас для трансценденталізму характерне специфічне розуміння Бога – погляд на Бога є дещо пантеїстичним, тому природа постає виявом божественного в земному житті. Поняття природи є центральним поняттям його філософської системи. Власне, його перша опублікована книга носить назву «Природа» (*Nature*, 1831 р.), ця робота принесла йому успіх і постала класикою філософії американського трансценденталізму. Проте поняттям природи просякнуті всі його роботи, в них вибудовується зв'язок поняття природи з іншими поняттями філософської системи Р.В. Емерсона, а також прояснюються сенси, що він їм надає цьому поняттю. Позаяк поняття природи у Р.В. Емерсона набуває різних значень, є потреба прояснити основні підходи до розуміння природи, для створення цілісного уявлення про нього, адже різні значення, що їх надає Р.В. Емерсон поняттю природи, є взаємопов'язаними та доповнюють один одне. У статті пропонується розглянути розуміння поняття природи у Р.В. Емерсона в таких вимірах:

- 1) природа як людська сутність;
- 2) природа у співвідношенні з культурою;
- 3) природа як єдність матерії та духу (пантеїстична природа).

Ключові слова: концепція природи, Емерсон Ральф Уолдо, трансценденталізм, натурфілософія, американська філософія.

Ральф Волдо Емерсон (*Ralph Waldo Emerson*) народився у Бостоні (*Boston*) у 1803 році, вчився у Бостонській школі (*Boston Public Latin School*) та в Гарвардському університеті (*Harvard College*). Служив священником у церкві Уніатів (напряма кальвінізму, що наголошував на єдності Бога радше, ніж на його трійчності). Згодом, у 1832 р., змінює коло діяльності, припиняє працювати священником і починає шлях вільного мислителя. У другій половині 30-х років публікує працю «Природа» і засновує клуб трансценденталістів – один з перших напрямів філософської думки в історії Америки. Також він є автором багатьох збірок есеїв, до першої збірки увійшли «Історія» (*“History”*), «Довіра до себе» (*“Self-Reliance”*), «Кола» (*“Circles”*), «Зрівноваження» (*“Compensation”*), «Закони духу» (*“Spiritual Laws”*), «Любов» (*“Love”*), «Дружба» (*“Friendship”*), «Обачність» (*“Prudence”*),

«Героїзм» (“*Heroism*”) та інші. До другої збірки увійшли «Поет» (“*The Poet*”), «Досвід» (“*Experience*”), «Номіналіст і реаліст» (“*Nominalist and realist*”) та інші. У 1850 році виходить друком збірка лекцій «Видатні постаті» (“*Representative man*”), а в 1870 році збірка лекцій «Суспільство та усамітнення» (“*Society and solitude*”).

Постать Р.В. Емерсона викликає потужний науковий інтерес дослідників. Так, вивченням його біографії займалися Олександр Айрленд (*Alexander Ireland*), основною працею якого є «Ральф Волдо Емерсон: його життя, геній та праці» (“*Ralph Waldo Emerson: His Life, Genius, and Writings*”, 1882 р.) [1]. Вагомий внесок у дослідження біографії Р.В. Емерсона здійснили Гей Вілсон Аллен (*Gay Wilson Allen*) у своїй роботі «Валдо Емерсон: біографія» (“*Waldo Emerson: a biography*” 1981 р.) [2] та Ральф Леслі Раск (*Ralph Leslie Rusk*) у роботі «Життя Ральфа Волдо Емерсона» (“*The life of Ralph Waldo Emerson*” 1949 р.) [3]. Р.В. Емерсон є предметом дослідження літературознавців, однією з найвідоміших праць цього напрямку є робота Джоела Маєрсона (*Joel Myerson*) «Критичні есеї щодо Ральфа Волдо Емерсона» (“*Critical Essays on Ralph Waldo Emerson*”, 1983 р.) [4]. Ґрунтовний аналіз життя та творчості Р.В. Емерсона здійснив Стефан Емерсон Вічер у роботі «Свобода і доля; Внутрішнє життя Р.В. Емерсона» (“*Freedom and fate; the inner life of Ralph Waldo Emerson*”, 1953 р.) [5]. Детальному розгляду натурфілософії Р.В. Емерсона присвячено роботу Пола Шермана (*Paul Sherman*) «Кут зору Емерсона. Людина і природа в американському досвіді» (“*Emerson’s Angel of Vision: Man and Nature in American Experience*”, 1952 р.) [6].

У вітчизняній історії філософії дослідженням філософії Р.В. Емерсона займалися Б.Т. Бені [7], О.Г. Льовкіна [8], Н.П. Поліщук [9], Я.А. Соболевський [10].

Р.В. Емерсон згуртував навколо себе талановитих письменників, поетів, філософів. Він був одним із засновників журналу *The Dial*, в якому публікували свої роботи члени Трансцендентального клубу (*Transcendental Club*), в якому об’єдналися провідні філософи, письменники, інтелектуали, з нього, власне, починається історія трансценденталізму. Олександр Айрленд у роботі «Ральф Волдо Емерсон: його життя, геній та праці» високо оцінив значення Р.В. Емерсона для інтелектуальної історії Америки: «Ральф Волдо Емерсон – найоригінальніший і найбільш незалежний мислитель та найвизначніший моральний учитель, якого знала Америка» [1, с. 2]. Творчість Р.В. Емерсона зосереджена на дослідженні різних тематик, як-то: віри, суспільства, освіти, політики, справедливості, проте центральним у його творчості постало поняття природи, воно є вихідним для його філософії загалом. З огляду на це значення, що їх набуває поняття природи в різних контекстах, також відмінні, одним з розумінь природи у Р.В. Емерсона є погляд на природу як на сутність людини.

1) Природа як людська сутність

Одним з найважливіших розумінь поняття природи є виявлення її як внутрішньої сутності людини. Природа проявляє себе у способі сприйняття людиною світу. Р.В. Емерсон підкреслює силу емоційного враження, що його справляє споглядання природи на людину. Р.В. Емерсон зазначає, що це враження, захват людини перед красою природи є ознакою зустрічі із проявом божественного. Водночас гідна людина несе у собі більше божественного, і зустріч із гідною людиною затьмарює враження від краси природи.

Природне в людині затьмарюється суспільним середовищем, обставинами, необхідністю підлаштовуватись. Проте в дитинстві людина демонструє свою справжню природу і сміливо виражає свої думки. Вираз власних почуттів та думок є основною цінністю у погляді Р.В. Емерсона на становлення особистості і на людину загалом. Особливо детально ця тема розкрита в його роботі «Довіра до себе»: «До яких прекрасних істин природа веде нас через цей текст, до облич та поведінки дітей, немовлят та навіть звірів! У них

немає того роздробленого та повсталого розуму, тієї недовіри до почуттів через те, що наша арифметика розрахувала силу та засоби всупереч нашій меті. Їхній розум є цілним, їхнє око незамулене, і коли ми вдивляємося в їхні обличчя, це нас спантеличує. Дитинство не має відповідати комусь: дитинство є мірилом до всього, таким чином, що одне немовля варте чотирьох-п'ятих дорослих, які лепечуть та бавляться з ним» [11, с. 50]. Дитина постає для Р.В. Емерсона яскравим носієм справжньої природної поведінки людини через те, що поводить себе невимушено і не зважає на суспільні норми поведінки, не підлаштовується, а говорить правду. Життя у суспільстві заважає людині поводитись природно, людина обачно прораховує соціальні правила.

Природа як людська сутність пов'язана із природою у світі саме через обачність (*prudence*). Обачність, здоровий глузд є голосом природи в людині, адже дозволяє відчувати її закони, так, наприклад, розсудливість вимагає дослухатися до тілесних потреб, що є виявом природи. Більше того, за Р.В. Емерсоном, йти проти своєї природи майже неможливо, бо у загальній картині життя вона все одно постає рушійною силою.

«Я думаю ніхто не може силувати свою природу. Всі прояви волі пом'якшуються законом буття, та як нерівності Анд та Гімалаїв пом'якшуються зрештою в форму кулі» [11, с. 59].

Таким чином, певною мірою постає визначеність людської поведінки законами природи, і Р.В. Емерсон прямо пише про те, що не слід перебільшувати значення особистої волі для людських вчинків, адже закони природи визначають дії людини більше, ніж воля людини.

«Так написано, і так і є в житті. Наші дії керуються і характеризуються вище нашої волі законом природи. Ми прагнемо до дрібної мети, зовсім остеронь від суспільного блага, але наш вчинок влаштовує себе непереборним магнетизмом у відповідність з полюсами світу» [11, с. 106].

Проте Р.В. Емерсон розрізняє обачність двох видів: обачність фальшиву, жарт природи, обачність боягузів, що проявляє себе у концентрації на матеріальному світі, тяжінні ставити власні інтереси вище за прагнення здійснити гідний вчинок, і обачність істинну [11, с. 212], що обмежує чуттєвість, зважаючи на пізнання внутрішнього та реального світу. Обачність ніколи не суперечить природі, не може їй суперечити, зважає на її закони. Проте великі постаті, за Р.В. Емерсоном, найбільш необачні.

Протистояння обачності є героїзмом, що водночас є і кроком проти законів розсудливості, і виявом справжньої людської сутності, вищим проявом природи людини. Героїзм руйнує обачність і керується почуттям та є найяскравішим виявом справжньої природи людини. Р.В. Емерсон зважає на різний спосіб взаємодії з природою людини та інших живих істот, для нього людина – єдине створіння, що не вписується в гармонійне співжиття з природою. «Брунька перед тим як розпуститись проживає життя, в розквітлій квітці надалі нічого не буде, в корінні без листя не менш. Їх природа задоволена, і вони задовольнили природу в кожному моменті. Але людина відкладає або згадує, вона не живе в теперішньому, з неправильним оком вона дивиться в минуле або, незважаючи на багатство, що навколо неї, стає навшипиньки, щоб підглядіти майбутнє. Ми не можемо бути щасливими або сильними, доки не зможемо жити з природою в цей момент, понад часом» [11, с. 67].

За Р.В. Емерсоном, життя в гармонії з природою легке та невимушене, своєю чергою, людина живе важко і це важке життя не є природним для людини, але, навпаки, є наслідком порушення законів природи. Тобто людська цивілізація характеризується порушенням законів природи і відвернення від цивілізації дозволить полегшити існування людини.

«Життя є святом лише для мудрих. Коли на нього дивишся із затишного та «тепленького» боку обачності, воно повертається своєю неприглядною та небезпечною стороною. Недотримання законів природи нашими предками та сучасниками карає і нас також. Хвороби та потвори навколо нас свідчать про викривлення природних, інтелектуальних та моральних законів, і часом про нехтування порушенням примножувати такі складні нещастя» [11, с. 234].

У понятті природи найважливішим постає особистісний вимір, слід зазначити ще й про те, що внутрішня природа людини є джерелом людської творчості. Видатні постаті вражають та захоплюють саме своєю самотністю, викладом свого внутрішнього світу, а не спробою повторити чужі думки. Вміння прислухатись до власного голосу і відкриває нам нове знання про людину. Велич митця або мислителя постає для Р.В. Емерсона якраз у здатності настільки глибоко зазирнути у свій внутрішній світ, щоб відкриті ним особливості своєї індивідуальної душі постали знайомими для всіх. За Р.В. Емерсоном, справжній мудрець настільки глибоко здатний вдивлятися у себе, що відкриває нам нове про людей загалом.

«Скоро ви полюбите те, що продиктоване вашою природою, як мою і, якщо ви слідуватимете правді, це нас обезпечить» [11, с. 73].

2) Природа і культура

Роботу «Природа» Р.В. Емерсон починає з того, що своєрідним чином знімає протиставлення природи та культури, розглядаючи людину як насамперед природну істоту, а культуру як створене природою людськими руками. «Природа в буденному значенні відсилає до сутності, що її не перетворювала людина» [12, с. 3]. Але це буденний сенс, з яким у філософському вимірі він погодитись не може, адже людина також має для Р.В. Емерсона природне походження, тобто також є природою, більше того, за таких позицій можна і те, що перетворює людина задля власних потреб вважати певною мірою природою. «Природа, що створила каменяра, створила дім» [11, с. 175].

Таким чином, поняття природи Р.В. Емерсона не може бути визначене через протиставлення природи та культури, для нього штучне життя є органічним продовженням природного і людина та її спосіб взаємодії з навколишнім світом є природним. Проте присутнє протиставлення природи та суспільства, де природа розуміється у сенсі людської сутності, що спотворюється життям суспільним, життям у цивілізованому світі.

Поезію, живопис, мистецтво, науку, тобто вищі прояви культури, Р.В. Емерсон пов'язує з прагненням людини досягнути таємниці природи. Любов до природи є виявом найкращого, що є в людині, а та частина людської свідомості, що сприймає та благоговіє перед природою, і є частиною божественного в людині.

Важливою рисою філософії трансценденталізму загалом і філософії Р.В. Емерсона зокрема є тісний зв'язок із німецькою класичною філософією. Для розкриття поняття природи у Р.В. Емерсона слід враховувати непрямі апеляції Р.В. Емерсона до філософії Йогана Готліба Фіхте (*Johann Gottlieb Fichte*, 1762–1814):

«З філософської точки зору Всесвіт складається з Природи і Душі. Отже, строго кажучи, все, що відокремлено від нас, усе те, що філософія виділяє як «Не-Я», і, слід зазначити, що це і природа, і мистецтво, всі інші люди та моє власне тіло, повинні бути зараховані під цією назвою ПРИРОДА» [12, с. 7].

Для Й.Г. Фіхте метафізична будова світу складається з двох компонентів «Я» і «Не-Я», де «Не-Я» є всім, що є зовнішнім щодо «Я», що стосується не лише зовнішнього матеріального світу, але і власне тіло людини є зовнішнім стосовно його «Я». Р.В. Емерсон через цю структуру визначає поняття «природа», тобто, відносячи тіло людини в обсяг поняття природи, Р.В. Емерсон формує своєрідну суперечливу полісемантичність поняття

природи стосовно людини, так, з одного боку, природа в людині є її шуканою внутрішньою сутністю, частиною божественного в ній, а з іншого боку, природа постає всім зовнішнім світом, включно із власним тілом людини, зовнішнім стосовно людського «Я». Проте ця суперечність знімається Р.В. Емерсоном у діалектичній єдності природи та людини.

3) Єдність людини та природи

Через відсутність протиставлення природи та культури у Р.В. Емерсона природа водночас постає вихідним поняттям його онтології та центральним для його філософської антропології. Таким чином, його онтологія поєднується з антропологією через те, що зовнішні, незмінні закони природи є іманентними для людини.

Через це поєднання гносеологія Р.В. Емерсона ґрунтується на єдності внутрішньої природи людини із законами зовнішньої природи, і людина, що розуміється як природна істота, є носієм знань про природу. Тобто пізнання законів природи зумовлене прагненням людини до самопізнання. Зв'язок людини з природою забезпечує успішність осягнення її таємниць:

«Всі рослини переробляють мінерали у їжу для тварин, так кожна людина переробляє сирий матеріал природи для людських потреб. Першовідкривачі вогню, електрики, магнетизму, заліза, графіту, скла, льону, шовку, бавовни, виробники знарядь, десятичної системи, геометри, інженери, музиканти – по одному полегшують життя всім через невідомі і неможливі зміщення. Кожна людина має секретний зв'язок з певною частиною природи, чийм агентом та інтерпретатором вона постає» [13, с. 14].

Для Р.В. Емерсона людина як будь-яка частина природи поєднана із природою зовнішньою через природу внутрішню, самопізнання є водночас і пізнанням світу. Природа постає повністю пізнаваною для людської свідомості через те, що присутня у самій людині.

«Він тому знає про це, бо він є цим. Він тільки-но вийшов з природи, з того, щоб бути її частиною. «Анімований хлорін» знає хлорін, «втілений цинк» знає цинк. Їхня якість робить їхнє призначення і вони можуть варіативно оприлюднювати істини, бо вони їх створюють. Людина, створена з пилу світу, не забуває свого походження; і все, що наразі не живе, буде говорити і думати. Неоприлюднена природа всі секрети розкаже» [13, с. 17].

Таким чином, прагнення пізнавати світ є природним для людини. Проте присутність природи з її непізнаними таємницями в щоденному житті людини не спонукає пізнати її, і справжній талант полягає у безперервному захваті перед природою: «Кожен день сонце; а після заходу сонця – ніч і її зірки. Завжди дмуть вітри; завжди росте трава. Щодня чоловіки й жінки розмовляють, дивляться й бачать. Вчений – це той з людей, яких це видовище найбільше захоплює. Це той, хто усвідомлює його вартість. Що для нього природа? Незрозуміла безперервність цього павутиння Бога ніколи не має початку, не набуває кінця, але завжди є колоподібною силою, яка повертається у себе» [14, с. 86].

Єдність душі та природи полягає у спільному джерелі, їх спільному походженні, ця єдність просто затьмарюється у суспільному житті, звідси і характерне для Р.В. Емерсона, протиставлення природи суспільству: «Спочатку ми поділяємо життя з наявними речами, а потім бачимо їх як явища природи і забуваємо, що маємо спільну причину. Це і є джерело дій і думок» [11, с. 64–65].

Єдність людської природи із природним світом досягається через наявність універсальної природи, що проявляє себе навіть у побутовій, соціальній організації людського життя, яке керується законами так само, як світ підкорюється законам природи: «Це універсальна природа, яка надає цінність конкретним людям і речам. Людське життя, як воно міститься, є таємничим і недоторканим, і ми оберігаємо його покараннями та законами. Усі закони впливають зі своєї кінцевої причини; всі вони більш-менш чітко виражають якусь владу над цією вищою безмежною сутністю» [11, с. 11].

Відомий дослідник історії філософії в Америці Ісаак Вудбрідж Райлі (*Isaac Woodridge Riley*) зазначав, що Р.В. Емерсон бачить природу з пантеїстичної точки зору, тому погляд на світ крізь дуалізм «Я» і «Не-Я» спонукає його визначити осередок божественного, що присутнє і в людині, і в природі. У своїй книзі «Американська думка від пуританізму до прагматизму і далі» (*"American Thought from Puritanism to Pragmatism and Beyond"*, 1915 р.) він пише: «Саме тут виникає протиріччя між довірою до себе і довірою до не-Я. Емерсон вирішив це протиріччя, зробивши друге першим. Оскільки людина є частиною природи, оскільки природа причетна до божества, між цими елементами існує нерозривний зв'язок. Людина може покладатися на свій розум, тому що цю причину не можна відрізнити від божественної сутності. Це парадокс пантеїзму, до якого врешті дійшов Емерсон. Але для того, щоб не було різкого ототожнення між людським і божественним, він вводить третій фактор, зовнішній світ, який надає людині постійну присутність піднесеного» [15, с. 150].

Таким чином, поняття природи у Р.В. Емерсона є центральним у його філософській системі, адже через нього виражаються його антропологічні погляди, його філософія культури, його онтологія та гносеологія, політична філософія. Натурфілософія Р.В. Емерсона визначила всі напрями його творчості, вплинула на хід історії та суспільно-політичне життя в країні, через те, що сприяла розвитку аболіціонізму у США та випередила свій час, позаяк у сучасному світі вона реактуалізується у контексті сучасної екологічної етики.

Список використаної літератури

1. Ireland A. Ralph Waldo Emerson: His Life, Genius and Writings. London : Simpkin Marshall, 1882. 338 p.
2. Allen. G.W. Waldo Emerson: a biography. New York : Viking press, 1981. 751 p.
3. Rusk R.L. The life of Ralph Waldo Emerson. New York : Scribner, 1949. 592 p.
4. Myerson J. Critical Essays on Ralph Waldo Emerson. Boston : G.K. Hall, 1983. 530 p.
5. Whicher S.E. Freedom and fate; an inner life of Ralph Waldo Emerson. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1953. 214 p.
6. Sherman P. Emerson's Angel of Vision: Man and Nature in American Experience. Cambridge : Harvard University Press, 1952. 268 p.
7. Бень Б.Т. Довіра до себе: філософія Ральфа Емерсона в інформаційному суспільстві. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*. 2020. Т. 6. С. 28–38.
8. Льовкіна О.Г. Думка як іманентна сутність дії у філософії Ральфа Емерсона. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2010. № 1. С. 39–43.
9. Поліщук Н.П. Прагматична спрямованість романтичного трансценденталізму Ральфа Волдо Емерсона. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*. 2012. Т. 128. С. 38–46.
10. Соболевський Я.А. Поняття «природа» у філософії американського трансценденталіста Ральфа Волдо Емерсона. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. Львів, 2018. № 18. С. 203–208.
11. Emerson R.W. Essays. Boston : The riverside press Cambridge, 1865. 618p.
12. Emerson R.W. Nature. Boston : Cambridge press, 1836. 95 p.
13. Emerson R.W. Representative men. Boston, 1850. 296 p.
14. Emerson R.W. The works of Ralph Waldo Emerson: in 12 Vols. Boston : New York, 1909. Vol. 1. 324 p.
15. Woodbridge R. American Thought: From Puritanism to Pragmatism and Beyond. New York : Cossimo classic, 2005. 225 p.

SEMANTICAL DIMENSIONS OF THE CONCEPT OF “NATURE” IN THE PHILOSOPHY OF R.W. EMERSON

Hanna Liebiedieva

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Faculty of Philosophy, History of Philosophy Department

Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine

The article examines the polysemantic character of the concept of nature in the works by American philosopher Ralph Waldo Emerson. Ralph Waldo Emerson is one of the most famous American philosophers of the nineteenth century; he is one of the founders of the movement of transcendentalism in America. He is also known as a representative of American romanticism and an influential political philosopher in the abolitionism movement, as well as an essayist, a writer and a poet. R.W. Emerson began his career as a clergyman – a priest of the New English Uniate Church, but later chose a completely different path – the path of a free thinker and public lecturer. An important topic of his reflections is the self-knowledge of man, man's search for his own nature. Due to the fact that it is necessary for a person to listen to himself, R.W. Emerson touches on criticism of social order and conformism in society, which overshadows a person's desire for self-knowledge, so an important practice for R.W. Emerson is the practice of solitude with nature. Such an instruction is characteristic of transcendentalism in general. The concept of nature is the central concept of Emerson's philosophical system. In fact, his first published book was called “Nature” (Nature, 1831), the book has been a success and became the classic work on American transcendentalism philosophy. The concept of nature runs through all his works though; the article explores the relation of the concept of nature to other concepts of the Emerson's philosophical system, as well as clarify the meanings that R.W. Emerson gives to this concept. Since the concept of nature by R.W. Emerson acquires different meanings, there is a need to clarify the basic approaches to understanding of the nature in order to create a holistic view of it, as the different meanings given by R.W. Emerson to the concept of nature are interrelated and complement each other. The article proposes to consider the understanding of the concept of nature in R.W. Emerson in the following dimensions:

- 1) nature as a human essence;
- 2) nature in relation to culture;
- 3) nature as the unity of matter and spirit (pantheistic nature).

Key words: concept of nature, Emerson Ralph Waldo, transcendentalism, natural philosophy, American philosophy.